

K POJMU HÍBKOVEJ ŠTRUKTÚRY

Ján Horecký

Treba si uvedomiť, že pojem hĺbkovej štruktúry u N. Chomského je závislý od povrchovej syntaktickej štruktúry, od empiricky pozorovanej podoby jazykových prejavov. V tomto zmysle je to vlastne konštrukcia a je to hĺbková štruktúra veľmi málo hlboká, lebo je celkom pod povrchom vlastnej manifestácie jazykového prejavu. Preto sa tu lepšie hodí názov základná štruktúra (underlying structure). Vlastná hĺbková štruktúra súvisí s myslením, s myšlienkovou štruktúrou. V takomto chápaní ide vlastne o súbor logických predikátov, z ktorých mnohé (nie vždy všetky!) sa realizujú pomocou sémantických príznakov a prostredníctvom konkrétnych formálne vyjadrených jazykových prostriedkov.

Inými slovami: Kým fakty hĺbkovej štruktúry v chápaní N. Chomského idú len veľmi málo pod povrch javovej roviny, hĺbková štruktúra v naznačenom chápaní oveľa viac poukazuje na vlastnosti podstaty jazykových javov. Prirodzene, čisto empiricky nie je možné pozorovať vlastnosti a prvky takejto hĺbkovej štruktúry. Preto je nevyhnutné používať pri skúmaní jazyka aj racionálne metódy a práve preto nie je správne pokladať jazykovedu len za empirickú vedu.

K POJMŮM VZTAH A SYSTÉM

Pavel Novák

Následující poznámky jsou míněny jako doplňující k referátu V. Krupy.

1. Vztahy mohou být nejen dvoučlenné, nýbrž na jedné straně troj- a vícečlenné, na druhé straně tak říkajíc jednočlenné: vlastnosti. Racionálním jádrem tzv. substančního pojetí jazykového systému je patrně oprávněný protest proti ignorování vlastností (a omezování pozornosti jen na některé typy vztahů).

2. Výrazu vztah v definici systému a struktury (a podle předchozího odstavce i výrazu vlastnost) je třeba rozumět v širokém smyslu, může jich být užito i o "dynamice" (působení, dějích), i o "statice" (vztazích a vlastnostech v užším smyslu).

3. Definice systému a struktury uvedená v referátu V. Krupy nás "osvobozuje" od "problému", zda daná oblast zkoumání je či není systémem, zda má či nemá strukturu, zato vede k srovnávání systémů podle složitosti apod.

4. Pojmy prvek a systém jsou podle podané definice korelativní. To, co je z hlediska jedné úrovně zkoumání prvkem, může být z hlediska jiné úrovně systémem a naopak. (To činí zbytečným výraz systém systémů, který měl v jisté době progresivní úlohu; když totiž systém systémů, proč ne systém systémů systémů...?)

5. Pro empirické vědy (jako je lingvistika) je závažné sledovat rozvoj teorie tzv. nepřesných (rus. rozmytých, angl. fuzzy) množin, systémů, algoritmů apod.

6. Mezi marxisticky orientovanými lingvisty se někdy vyhlašuje jakási ontologická priorita vlastností před vztahy. Ne podporu se uvádívá zejména jedno místo z Marxova Kapitálu (I. díl, s. 75, ř. 6-7 českého překladu z r. 1959), lze však interpretací relevantního kontextu prokázat, že naprosto neoprávněně. Ostatně i kdyby vlastnosti byly ontologicky prius a vztahy jen jakýmiisi

arénami jejich projevování se, neplynula by z toho obvykle doporučená metodická direktiva "nejprve studuj vlastnosti, pak vztahy" (nýbrž - vzhledem k tomu, že obvykle postupujeme od "vnějšku", "povrchu" jevu k "vnitřku", do "hloubky", k podstatě - direktiva právě opačná).

7. Rozpory v systému. K tomu zásadně I. I. Revzin, K sootnošeniju strukturnogo i sistemnogo podchodov v sovremennoj lingvistike, in: Sistemnyje issledovanija 1972 (Moskva), s. 179-180.

K POVAZE JAZYKOVÉHO SYSTÉMU

Jaroslav Popela

Snaha definovat systém a strukturu jako obecné pojmy společné nejružnějším vědám je oprávněná. Zároveň je však nutno hledat specifičnost těchto pojmů v jednotlivých vědách. Klasifikací systémů na základě stupně jejich vnitřní organizovanosti se sotva dostatečně přiblížíme k specifičnosti konkrétních systémů (a struktur); podle mého názoru je nejdříve třeba stanovit kvalitativnější rozdíly, jako je např. rozlišení materiálních a ideálních systémů a dále rozlišení materiálních systémů primárních a sekundárních (znakových, sémiotických) u V. M. Solnceva. Nedostatečně rozpracovanou otázkou je zatím i otázka systému skutečnosti vůbec (skutečnosti vcelku).

Specifičnost jazykového systému vyplývá z funkce jazyka jakožto dorozumivacího prostředku: realizace této funkce nutně předpokládá znakovost jazyka a existenci protikladu langue - parole. V. Krupa definuje systém podle Filkorna jako "množinu prvků, které přesně vymezeným způsobem mezi sebou souvisí tak, že množina tvoří jakousi jednotu nebo celek". Takto obecné pojetí systému se vztahuje jak na langue, tak na parole, a to nejen ve smyslu hotových jazykových projevů, ale i procesů k nim vedoucím. Velmi obecné pojetí systému (a struktury), jehož předností je to, že platí i v jiných vědách, staví tedy lingvisty před úkol diferencovat a specifikovat především systém langue a systém parole. Krupa k tomu už hodně řekl zejména ve statí Kategória systému v jazykovede z hľadiska filozofie. Jazykovedný časopis, 25, 1974; srov. z ní např. tento úryvek (s. 16): "paradigmatické systémy sú z hľadiska reči potenciálne, kým syntagmatické systémy sú aktuálne. Rečová činnosť je teda aktualizácia a dá sa veľmi zjednodušene charakterizovať ako transformovanie paradigmatických systémov do systémov syntagmatických. Transformačná fáza sa skladá z presne vymedzeného súboru pravidiel, keďže pravidlo môžeme definovať ako vzťah medzi potenciálnym a aktuálnym systémom. Súbor aktuálnych a potenciálnych

KATEGÓRIA SYSTÉMU A ŠTRUKTÚRY V JAZYKU

Viktor Krupa

O kategórii systému a jej podradenej kategórii štruktúry sa v jazykovede často hovorí odtrhnuté od iných vedeckých disciplín. Tento príspevok posudzuje obidve kategórie v širších filozofických súvislostiach.

Kategória systému a štruktúry nie je vynálezom lingvistickým, ale bola prevzatá z iných, teoreticky a metodologicky rozvinutejších disciplín, v ktorých sa dávnejšie venovala pozornosť otázkam celistvosti a organizovanosti, vzťahom a prvkom, súvislostiam, častiam a celkom.

Objektívna realita netvorí zhluk navzájom izolovaných prvkov; naopak, predstavuje súhrn objektov pospájaných rozličnými spôsobmi a vzájomne sa ovplyvňujúcich. Vedu zaujíma vzájomné posobenie objektov a pri výskume tejto dialektickej interakcie sa prichádza k poznatku, že niektoré súvislosti sú tesnejšie, podstatnejšie, kým iné sú voľnejšie, menej podstatné. V závislosti od tesnosti súvislostí sa skutočnosť rozčleňuje na nenáhodné zoskupenia javov a predmetov. Takéto zoskupenia sa správajú vzhľadom na svoje okolie (pozostávajúce z analogických zoskupení) relatívne samostatne a nazývame ich systémami. Kategória systému sa z neinformovanosti často pokladá za výtvor vedy 20. storočia. V skutočnosti pojem systému a s ním tesne súvisiaci pojem štruktúry bol známy už dlhší čas predtým. Ak sa pozrieme na pokrokovú filozofiu 19. storočia, presvedčíme sa, že všeobecná zásada dialektickej metódy, rozpracovanej K. Marxom a F. Engelsom, vyžaduje od vedca, aby bral do úvahy vzájomnú spätosť javov skutočnosti. "Dialektika chápe veci a ich pojmové odrazy predovšetkým v ich súvislosti, v ich zretazení, v ich pohybe," hovorí F. Engels (1963 a, s. 46). Tu treba zdôrazniť, že Engels pokladá súvislosti za podstatné na ontologickej i na gnozeologickej rovine. V Dialektike prírody proklamuje potrebu rozvinúť všeobecnú povahu dialektiky ako vedy o súvislostiach na rozdiel od metafyziky (Engels, 1963 b, s. 360). Na inom mieste

35559 Z8

hovorí výslovne o systematickej súvislosti prírodných procesov a vyžaduje od vedy, aby túto súvislosť nachádzala všade, v jednotlivostiach i v celku (Engels, 1963 a, s. 58). Engels však ide ešte ďalej a neváha označiť prírodu ako systém (Engels, 1963 b, s. 367, 477). Súčasne bližšie definuje systém ako súvislý celok telies, ktoré vzájomne súvisia, pôsobia na seba, ako sústavu súvislostí a procesov. Systém teda pozostáva podľa Engelsa zo súboru prvkov a zo súboru vzťahov medzi nimi. Pritom súbor vzťahov označujeme termínom štruktúra. U K. Marxa nachádzame definíciu štruktúry, ktorá v ničom nezaostáva za najmodernejším ponímaním tejto kategórie, o akom ešte budeme hovoriť. "V spoločenskej výrobe svojho života," píše Marx, "vstupujú ľudia do určitých nevyhnutných, od svojej vôle nezávislých vzťahov, výrobných vzťahov, ktoré zodpovedajú určitému vývinovému stupňu ich materiálových výrobných síl. Súhrn týchto výrobných vzťahov tvorí ekonomickú štruktúru spoločnosti" (Marx, 1963, s. 36). Z Marxovej formulácie jasne vyplýva nielen povaha štruktúry ako súhrnu vzťahov, ale i dynamickosť systému a potreba historického prístupu ku štruktúre. Štruktúra sa mení, vyvíja, hoci - ako poznamenáva Engels - štruktúra má konzervujúci charakter a zmeny v systémovej organizácii nastávajú následkom vývinu objektu (Engels, 1951, s. 32 - 33). Mimoriadne vysoko hodnotí prínos K. Marxa a F. Engelsa napr. R. Bastide, zostavovateľ knihy Sens et usage du terme structure (1962), ktorý venoval pojmu štruktúry u klasikov marxizmu celú jednu kapitolu (ibid., s. 100-106). Marx používa pojem štruktúra popri pojmoch systém, forma i celok. Príklady na rozpracovanie pojmu systému i štruktúry sa vyskytujú aj v Marxovom Kapitáli. Žiaľ, pri formovaní modernej systémovej teórie sa úloha marxizmu podceňovala a dokonca všeobecná teória systémov sa neodôvodnene dávala do protikladu k marxizmu a vydávala sa za filozofiu vedy. Dnes, po dlhoročnom odstupe, možno konštatovať, že Marx a Engels zdôrazňovaním výskumu súvislostí a vzťahov metodologicky predbehli svojich súčasníkov a ich prínos nebol dosiaľ primerane ocenený. Z vedcov, ktorí upozorňovali na zásluhy marxizmu pri formovaní pojmu systému, spomenieme aspoň H. Lefebvra (1962), Z. Harrisa

(1957), L. K. Naumenka a G. Jugaja (1968) a A. S. Meľničuka (1970).

Všestranný výskum objektov z rozličných aspektov a v rozličných súvislostiach je v úplnom súlade so zásadami dialektickej metódy. Každá vedecká disciplína - pokiaľ dosiahla istú vývinovú úroveň - si kladie za úlohu skúmať systémové objekty. Tak teoretická fyzika skúma štruktúru elementárnych častíc, biológia preniká do štruktúry bunky. Kybernetika, ktorá patrí medzi najmladšie odvetvia vedy, analyzuje riadiace systémy. Štruktúrna usporiadanosť sa neuplatňuje len v prírode, ale aj v ľudskej spoločnosti, ako na to poukázal už K. Marx. Preto hrá pojem systému (a štruktúry, ktorý je mu podradený) nezanedbateľnú úlohu v spoločenských vedách - v ekonómii, sociológii, psychológii, jazykovede atď.

Ťažko by sme našli teoretika, ktorý vo svojich prácach nenarába termínom systém. Nie vždy je obsah tohto pojmu jasný, ba dokonca existuje viacero definícií systému. Vo fyzike klasická termodynamika narába iba s uzavretými systémami, t.j. so systémami bez látkovej výmeny s prostredím. Pokusy aplikovať takýto model na živé organizmy boli vopred odsúdené na neúspech. Tu bolo treba pristupovať k problému ináč.

L.von Bertalanffy (1957) poukázal na to, že organizmus nemožno pokladať za uzavretý systém v stave rovnováhy a rozpracoval základy teórie otvorených systémov. Systém chápal ako komplex prvkov pôsobiacich vzájomne na seba. Nik nepopiera, že Bertalanffy sa zaslúžil o rozpracovanie teórie systémov, ale nijako nemožno súhlasiť s úsilím povyšovať všeobecnú teóriu systémov na univerzálnu filozofiu vedy. Analogické tendencie sa prejavovali v štrukturalizme, ktorý postupom času prerastal na akási univerzálnu teóriu a mimo vlastnej lingvistiky aj na ideológiu, hoci niektorí štrukturalisti si túto premenu a jej následky sčasti ani neuvedomovali.

Vlastnosti objektov sa prejavujú iba v ich vzájomnom pôsobení, teda vo vzťahoch. V. S. Tuchtin (1968) vo svojom článku poukazuje na dôležitosť pojmu vzťahu a na význam kategórie systému pre

matematiku. Podľa neho systém je množina vzájomne spätých prvkov, vyznačujúca sa istou usporiadanosťou vzhľadom na určité vlastnosti a súvislosti, ako aj relatívne stálou jednotou, charakterizovanou vnútornou celistvosťou a prejavujúcou sa v relatívnej nezávislosti správania alebo jestvovania tejto množiny v okolitom prostredí (ibid., s. 48).

Otvorené systémy sú veľmi rozmanité a rozšírené vo všetkých oblastiach. Z hľadiska marxistickej filozofie sú uzavreté systémy iba teoretickými konštrukciami, podobne ako bod alebo priamka v matematike. Systémy definujeme ako otvorené najčastejšie preto, že sú buď vystavené (rušivým) vplyvom okolia, alebo preto, že sú adaptívne, t.j. správanie systému závisí od miery a spôsobu prispôsobovania sa prostrediu čiže od akomodácie.

Podľa V. Filkorna je systém protikladom chaosu a neporiadku. Je to množina prvkov, ktoré presne vymedzeným spôsobom medzi sebou súvisia tak, že množina tvorí akási jednotu alebo celok (Filkorn, 1971, s. 607).

Prakticky všetky definície systému majú spoločné to, že hovoria o množine prvkov a o množine vzťahov medzi prvkami. Príslušnosť prvkov k systému je určená práve cez množinu vzťahov, ktoré robia zo súhrnu prvkov celok, správajúci sa vo svojom bezprostrednom okolí ako relatívne samostatná a relatívne uzavretá entita. Množina prvkov sa obyčajne označuje termínom inventár, kým pre množinu vzťahov sa používa termín štruktúra. Štruktúra je usporiadanosť prvkov systému, je to sieť vzťahov, akási abstraktná schéma systému.

Nie všetci filozofi alebo jazykovedci chápu systém a štruktúru takto. Niektorí používajú tieto dva termíny ako synonymá (Piaget, 1971) alebo v presne opačnom zmysle (Makovskij, 1971). Aj R. Kalivoda (1969, s. 114) poníma štruktúru ako nadradenú pojmu systému.

Dialektická kategória vzťahu patrí medzi ústredné pojmy teórie systému. To neznamená, že by sa vzťah mal absolutizovať na úkor prvkov alebo redukovať na binárnu opozíciu. Marxistické hľadisko nás zaväzuje pri výskume objektu, v našom prípade jazyka, brať do úvahy prvky i vzťahy.

Podľa A. S. Ujomova (1963, s. 51) vzťah je to, čo vytvára vec z danej množiny prvkov. Kategória vzťahu je zložitejšia a abstraktnejšia ako kategória objektu alebo vlastnosti. Dôležité je, že vzťahy existujú na ontologickej i gnozeologickej rovine. Inakšie povedané, keď skúmame a opisujeme objekt, vzťahy, ktoré sú preň charakteristické, nekonztruujeme svojvoľne, ale ich objavujeme. Súčasne si treba uvedomiť, že každý objekt možno skúmať z viacerých aspektov. O voľbe aspektu rozhoduje osoba, ktorá objekt skúma a cieľ výskumu. Subjekt je teda neodmysliteľnou zložkou poznávacieho procesu. Hoci vzťahy nie sú bezprostredne zmyslovo vnímateľné, sú zásadne dôležité pre objekt, lebo ten nemôže existovať mimo vzťahov k druhým objektom ani bez vnútorných vzťahov medzi zložkami objektu. Pravda, teória vzťahov je ešte v začiatkoch a logika sa dosiaľ zaoberala najmä binárnymi vzťahmi. S binárnym princípom v jazyku nevystačíme, lebo často sa stretávame aj s viacdimenzionálnymi vzťahmi, ktoré sa nedajú uspokojivo zredukovať na binárne. V tejto súvislosti si treba všimnúť poznámku V. Filkorna (1960, s. 49): "Nazdávame sa, že doterajšia veda skúma len také systémy, kde množina vzťahov je spočetná." Táto poznámka vrhá svetlo napríklad aj na intuitívne zreteľný rozdiel v stupni systémovej organizovanosti a celistvosti medzi fonológiou na jednej strane a sémantikou na druhej strane. Preto má zmysel klasifikovať systémy na základe stupňa ich vnútornej organizovanosti. Fonologické systémy sa vyznačujú pomerne malým a pevným počtom prvkov, pospájaných dovedna ešte menším súborom presne vypočítateľných vzťahov. Takéto systémy sa vyznačujú vysokým stupňom celistvosti, sú pomerne stabilné, relatívne uzavreté a dobre odolávajú vonkajším vplyvom. V tomto smere sa fonologickým systémom podobajú gramatické systémy. Naproti tomu slovník zahrnuje neporovnateľne väčší počet prvkov a hoci sa v ňom vyskytujú ohniská vyššej organizovanosti, vcelku sa vyznačuje relatívnou otvorenosťou a nízkou celistvosťou. Veľmi početnú množinu prvkov (tisíce, desaťtisíce, státisíce, podľa rozvinutosti jazyka) spája dovedna početná množina vzťahov, ktoré sú ťažko spočítateľné, presahujú pamäťovú kapacitu používateľov jazyka, rozlišujú v slovníku jadrové a peri-

férne pásma, a pre tieto príčiny slovník ako relatívne veľmi otvorený systém ľahko podlieha vplyvom zvonku.

Vzhľadom na mimoriadnu zložitost prirodzeného jazyka nemôžeme tvrdiť, že priame vzájomné vzťahy spájajú všetky jeho prvky. Táto skutočnosť však nijako nevylučuje jazyk z triedy systémov. "Aby množina D bola systémom, t.j. aby ako prvok patrila do triedy systémov S (aby teda platilo $D \in S$), nie je potrebné, aby každý prvok množiny D mal určitý vzťah ku každému (inému) prvku množiny D. Táto podmienka nie je nevyhnutná vtedy, keď prvky množiny D 'usporadujeme' pomocou väčšieho množstva vzťahov, alebo keď na prvkoch vykonávame väčšie množstvo operácií," píše V. Filkorn (1960, s. 48). Z tohto zorného uhla by sme fonologické systémy mohli pokladať za také, kde všetky prvky sú priamo usúvzťažnené (alebo sa aspoň blížia tomuto stavu). To isté platí o gramatických systémoch, kým slovník je systém, kde o priamej usúvzťažnenosti jednotlivých prvkov navzájom nemôže byť reč.

Za jeden z úspešných pokusov o rozpracovanie filozofickej kategórie systému v jazykovede z hľadiska dialektického materializmu možno pokladať Meľničukov článok uverejnený vo Voprosoch jazykoznanija (1970). Meľničuk chápe systém a štruktúru ako dve stránky jedného a toho istého pojmu. Zatiaľ čo systém podľa neho poukazuje na spôsob spojenia prvkov tvoriacich zložitejší celok, štruktúra poukazuje na spôsob rozčlenenia celku na prvky. Je to originálny postreh, ale trochu nepresný. Systém a štruktúra nie sú totiž dva koordinované, hierarchicky rovnoprávne pojmy, a preto ich nemožno pokladať za dve stránky jednej a tej istej veci. Pojem štruktúry je podradený pojmu systému a je abstraktnejší; hierarchicky je rovnocenný pojmu inventára systému (= súboru prvkov). Štruktúra je sieť vzťahov, ktoré zo súboru prvkov vytvárajú celok, teda štruktúra je syntetizujúci, nie analytizujúci faktor. Zbytočnými sa nám vidia úvahy, či do štruktúry patria aj prvky, alebo či štruktúra pozostáva iba zo schémy vzťahov medzi prvkami. Meľničuk prichádza k záveru, že prvky patria do štruktúry. Odovôdňuje to tak, že vzťahy bez prvkov nejestvujú, no zabúda, že mu štruktúra potom vlastne splyva so systémom. Rovnako však nejestvu-

Jú prvky systému bez vzťahov. Ak tvrdíme, že štruktúra pozostáva len zo vzťahov, to ešte ani zďaleka neznamená, že prisudzujeme vzťahom akúsi ideálnu existenciu, nezávislú od substancie, t.j. od prvkov. Nik nepopiera, že štruktúra ako súbor vzťahov medzi prvkami (ale bez prvkov) je abstrakcia; no ak zahrnieme do štruktúry aj prvky, načo potom rozlišovať medzi systémom a štruktúrou? To si očividne uvedomil aj Meľničuk, lebo dosadil do svojej schémy termín formálna štruktúra (namiesto termínu štruktúra) a dal tak mimovoľne za pravdu našim úvahám.

Ako sme sa presvedčili, veľa nedorozumení a nejednotností sa vyskytuje práve pri charakteristike vzájomných vzťahov medzi inventárom a štruktúrou. Systém sa odlišuje od náhodného aglomerátu najmä v tom, že jeho vlastnosti sa nerovnajú sume vlastností jeho prvkov. Tento rozdiel vyplýva práve zo štruktúry. Prvky a štruktúra sú teda závislé, hoci to nie je závislosť absolútna, ale relatívna, pohybujúca sa v istom rozpätí. Štruktúra objektu je na jednej strane určovaná do istej miery vlastnosťami prvkov ako takých. To znamená, že istému súboru prvkov nemôže zodpovedať ľubovoľná štruktúra. Súčasne však je štruktúra systému ovplyvňovaná aj vonkajšími podmienkami, hoci sprostredkované. To je nevyhnutný následok zapojenia systému do okolia, ktoré má takisto systémovú povahu a je spojené so skúmaným systémom cez množinu vstupov a výstupov. Relatívne závislosť znamená súčasne relatívnu nezávislosť. Ak istú časť prvkov vystriedajú iné, štruktúra sa môže zachovať nezmenená. To pozorujeme i pri jazykových zmenách. Keď však stupeň alebo kvantita zmien prekročí istý prah, prichádza ku kvalitatívnejmu skoku a štruktúra sa mení, stráca niekdajšiu identitu.

Cez vzťah inventára a štruktúry sa dostávame k otázke zmeny, vývinu systému, k otázkam, ktoré nerozlučne súvisia so správaním systému v jeho okolí. Vzťahová analýza sa nevyčerpáva deskripciou statických faktov, ale všima si aj systémové zmeny. Ak objektívnu realitu chápeme ako súbor systémov v interakcii, materialistické hľadisko umožňuje hľadať príčiny zmien postihujúcich tieto systémy vnútri súboru systémov, vo vzájomnom pôsobení systémov. Každý systém je relatívne autonómna jednotka, a teda je mu vlastná

istá tendencia zachovať sa, istá zotrvačnosť. V súlade s touto črtou sa usiluje modifikovať okolie tak, aby vyhovovalo vnútornému usporiadaniu systému. Túto tendenciu nazýva J. Piaget (1971, s. 69) asimilácia. Ak však táto tendencia nedokáže rozriešiť protirečenie medzi systémom a jeho okolím, uplatňuje sa opačná tendencia - systém sa musí sám prispôbiť okoliu tak, že sa zmení pod tlakom vonkajších síl, podnetov, informácií a pod. Tejto procedúre hovorí Piaget akomodácia (por. Turner, 1973). Je to proces protikladný asimilačnému procesu. Asimilácia má tendenciu opakovať sa, ak to podmienky umožňujú. Táto reproduktívna asimilácia (Piaget, 1971, s. 131) je v súlade s požiadavkou čo najefektívnejšieho, čo najúsornejšieho fungovania systému, pretože umožňuje vyrovnanie systému s okolím pomocou už existujúcich mechanizmov. Asimilácia je zjavne stabilizačný činiteľ, lebo smeruje k zachovaniu statu quo v systéme. Zo zákona o všeobecnej súvislosti javov a z neexistencie uzavretých, izolovaných systémov vyplýva pre všetky systémy nevyhnutnosť neprestajných zmien, ktorej jedinou alternatívou je zánik. Stabilita systému je relatívna, pokoj je dočasný. Nijaký systém nie je absolútne stabilný, teda nejestvujú systémy, ktoré by svoj vzťah k okoliu upravovali len pomocou asimilácie. Ak si predstavíme súhrn systémov riadiacich sa vo svojich vzájomných vzťahoch len asimilačnými pochodmi, potom by takéto systémy v konečnej inštancii zákonito dospeli k úplnej izolovanosti. To je však nemožné; úplne uzavretý systém je vedecká abstrakcia. A preto popri asimilačných pochodoch, majúciach konzervujúcu, stabilizačnú povahu, v každom systéme pôsobia aj činitele opačné, akomodačné, ktoré umožňujú systému meniť sa a vyvíjať, ak si to vyžaduje tlak okolia. Takéto ponímanie systému je výrazne dynamické, lebo diachronické zmeny, neprestajné obnovovanie, reštruktúracia v interakcii s okolím sa pokladajú pri ňom za *conditio sine qua non* existencie systému.

Jazyk ako systém je v stave pohyblivej rovnováhy. Pri rečovej činnosti sa neprestajne mení a reštrukturuje následkom fungovania, používania. Jazyk je teda dynamický systém. Ak má byť teória jazyka adekvátna, musí spĺňať jednu dôležitú podmienku. Musí byť

schopná opísať prechod jazykového systému z jedného stavu do druhého. Takáto teória by pozostávala z množiny teorém umožňujúcich predpovedať správanie systému. Na to by bolo potrebné poznať všetky relevantné vonkajšie okolnosti a takejto podmienke zatiaľ nevyhovuje nijaká existujúca teória jazyka.

Jazyk ako odrazový jav je v interakcii s objektívnou realitou a s poznávacími systémami. Vzhľadom na jeho odrazovú povahu treba príčiny jazykových zmien hľadať v potrebe adekvátnej a efektívnej komunikácie o celej realite. To znamená, že príčiny vývinu jazyka sú mimo neho, ale súčasne systémová povaha jazyka zaručuje, že v ňom nastávajú iba také zmeny, ktoré umožňuje jeho vnútorná zákonitosť, jeho štruktúra. Treba zdôrazniť, že sú to pomalé, postupné zmeny a ich kvantita i tempo sú regulované, obmedzované potrebami efektívnosti komunikácie a teda udržiavané na pomerne nízkej hladine. To je konzervatívna stránka jazyka. Evolučná, dynamická stránka jazyka sa prejavuje v jazyku prítomnosťou archaizmov, neutrálnych prvkov a neologizmov, ktoré sa na synchronickej rovine javia ako varianty, odlišujúce sa nerovnakým typom a nerovnakým stupňom produktívnosti.

Ako sa už spomínalo, jazyk je systém v stave pohyblivej rovnováhy. Ako komunikačný prostriedok sa odlišuje od mnohých iných systémov (napríklad fyzikálnych, biologických alebo iných) v tom, že jeho *raison d'être* je plne mimo neho. Z toho vyplýva, že z hľadiska jazykového systému nie sú podstatné materiálne vlastnosti substancie, t.j. jazykových prvkov, ale vlastnosti im pripisované, teda význam, ktorý prenášajú - hoci, pochopiteľne, aj materiálne vlastnosti jazykových prvkov majú istý limitujúci vplyv na podobu jazykovej štruktúry. Takéto systémy nazýva V. M. Solncev (1971, s. 15) druhotnými materiálnymi systémami. Popri druhotných existujú aj prvotné materiálne systémy a napokon ideálne systémy, ktoré sú vlastne viac alebo menej sprostredkovaným odrazom rozličných prírodných systémov. Filozoficky dôležité je, že systémovosť nie je iba vlastnosťou subjektívneho odrazu, ale nachádzame ju aj v realite a úlohou vedy je túto systémovosť odhaľovať. V marxistickej filozofii sa systémové vlastnosti pripisujú aj realite, a pre-

to je systém súčasne kategóriou ontologickou i gnozeologickou (Kocman, 1972, s. 181). Veľmi výstižne to formulovali F. Charvát a J. Kučera (1969, s. 1406): "Systém teda pokladáme za gnozeologickú kategóriu. Súčasne je však systém kategóriou ontologickou ... Systém je dialektickým riešením protirečenia medzi objektom a subjektom, lebo odráža systémové vlastnosti objektu a záujmové hľadisko subjektu."

Jazyk ako objekt skúmania predstavuje oblasť pre poznanie nevyčerpateľnú a on sám i jeho zložky vstupujú do rozličných systémov. Systémový prístup je univerzálny, ako zdôrazňuje sovietsky filozof V. S. Tuchtin. Podľa neho základnou úlohou vedeckého poznávania je odhaľovanie obsahu objektu ako systému vyznačujúceho sa štruktúrou. Podľa neho všetky vlastnosti objektov možno podať ako závislé od štruktúry, organizácie objektov. Otázka štruktúrnej interpretácie tzv. neusporiadaných vlastností je pseudootázkou. Pojem poriadku je relatívny, lebo vlastnosti neusporiadané z hľadiska daného vzťahu vystupujú z hľadiska iného vzťahu ako usporiadané (Tuchtin, 1968, s. 51 - 52).

Systémový prístup treba odlišovať od štrukturalizmu, ktorý absolutizoval štruktúru, podceňoval dôležitosť substancie a vedome či podvedome sa povyšoval na filozofiu vedy, ba až na ideologickú doktrínu. V americkom lingvistickom deskriptivizme skĺzol na idealistické pozície u tých jazykovedcov, ktorí popierali objektívnu existenciu štruktúry a hlásali arbitrárnosť vzťahu medzi jazykovou realitou a jej lingvistickou deskripciou. Na rozdiel od štrukturalizmu systémový prístup zdôrazňuje potrebu skúmať obidve stránky objektívne existujúcich jazykových systémov, prvky i štruktúru. Systémový prístup predstavuje čiastkový prípad všeobecného princípu marxistickej dialektickej metódy, ktorá vyžaduje od bádateľa, aby brať do úvahy vzájomnú spätosť javov, a teda i zákonité, podstatné súvislosti vnútri skúmaného javu, medzi časťami celku (Keľničuk, 1970, s. 19-20).

L I T E R A T Ú R A

- 1/ BASTIDE, R.: Sens et usage du terme structure. The Hague, Mouton 1962.
- 2/ BERTALANFFY, L. von: Allgemeine Systemtheorie. Deutsche Universitätszeitung, 1957, č. 5-6.
- 3/ ENGELS, F.: Povod rodiny, súkromného vlastníctva a štátu. Bratislava, Pravda 1951.
- 4/ ENGELS, F. (1963a): Anti-Dühring. In: K. Marx - B. Engels, Spisy. Sv. 20. Praha, Svoboda 1963.
- 5/ ENGELS, F. (1963b): Dialektika prírody. In: K. Marx - B. Engels, Spisy. Sv. 13. Praha, Svoboda 1963.
- 6/ FILKORN, V.: Úvod do metodológie vied. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1960.
- 7/ FILKORN, V.: Veda a jej metóda. Filozofia, 26, 1971.
- 8/ HARRIS, Z. S.: Selected Writings of Edward Sapir (Language, Culture and Personality). Language, 27, 1957.
- 9/ CHARVÁT, F. - KUČERA, J.: Závislosť a politický systém. Nová mysl, 22, 1969.
- 10/ KALIVODA, R.: O strukture a strukturalizmu. Filozofický časopis, 17, 1969.
- 11/ KOČMAN, M.: Charakter systému zavádzaného na realitu. Filozofia, 27, 1972, s. 178-184.
- 12/ LEFEBVRE, H.: p. BASTIDE, R. (1962).
- 13/ MAKOVSKIJ, M. M.: Teorija leksičeskoj atrakcii. Moskva, Nauka 1971.
- 14/ MARX, K.: Ke kritice politickej ekonomie. In: K. Marx - B. Engels, Spisy. Sv. 13. Praha, Svoboda 1963.
- 15/ MEĽNIČUK, A. S.: Poňatija systemy i struktury v svete dialektičeskogo materializma. Voprosy jazykoznanija, 19, 1970, č. 1, s. 19-23.
- 16/ NAUMENKO, L. K. - JUGAJ, G. A.: Kapital Marksa i metodologija naučnogo issledovanija. Moskva 1968.
- 17/ PIAGET, J.: Štrukturalizmus. 1. vyd. Bratislava, Pravda 1971.
- 18/ SOLNCEV, V. M.: Jazyk kak sistemno-strukturnoje obrazovanije. Moskva, Nauka 1971.

- 19/ TURNER, T.: Piaget's Structuralism. American Anthropologist, 72, 1973.
- 20/ TUČHTIN, V. S.: Sistemno-strukturnyj podchod i specifika filozofskogo znanija. Voprosy filosofii, 23, 1968, č. 11.
- 21/ UJOMOV, A. S.: Vešč'i, svojstva i otnošenija. Moskva, Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR 1963.